

Primera meitat del segle XIX: triple frontera del mar a l'alt Vallespir

Ramon Sala,
historiador

Els antecedents

El fet fronterer és imprescindible a Catalunya, filla de l'antiga Marca Hispànica de l'imperi carolingi, marca fronterera cristiana amb el califat d'al-Andalus. L'emergència del fet català, el 988 (independència de fet) i la seua legitimitat firmada pel rei de França (la independència de dret, 1258) han asseverat, a les terres septentrionals catalanes, la frontera de les Corberes: la *ratlla* de França, frontera política, religiosa, lingüística, barrera lineària comprovada pels rossellonesos i ben arrelada contra "lo enemic francès", gavatx i heretge protestant. Una barrera protectora: "porta i escut del Principat" (s. xv), "clau de tota Espanya" (1585), "llave, muro y puerta inexpugnable" (1627).

En el pla militar una muralla (?) i no com era el cas a l'època un espai fronterer. No cal oblidar que el front militar, zona de combats, ha generat el mot *frontera*. La frontera línia a Europa apareix tardanament, al segle XIX amb l'estat-nació. I tanmateix, a la Catalunya del nord ja surt la *ratlla* el 1258, amb les fites encara ben conservades i els castells càtars. Ara bé, la línia de les Corberes deixa passar homes, animals, mercaderies (vegeu els passos dels exèrcits, la immigració occitana, el contraban).

Un anacronisme als segles XVI i XVII? Al contrari: afirmació del fet català, la primera nació del món, ha escrit Pierre Vilar. Les Corberes generen una mentalitat fronterera, fins i tot exagerada per l'advocat de Perpinyà Andreu Bosch, el qual escriu sense riure el 1628: "com ho saben tots los naturals de Rosselló, y los Francesos cada dia experimentan que los aucells, y animals volatils anomenats francolins ques troban ab abundancia en Rosselló, de ninguna manera se troban ni veuhen en França, y per experiencia se ha trobat averni volgut entrar vius, y encontinent se moren".

A la línia divisòria de l'espai aeri, Andreu Bosch hi afegeix la de les aigües de l'estany de Salses: "un peix ques troba en lo Estany de Salçes, en mitg del qual es la divisió de Espanya ab França tot tinent la agua en lo qual de la part de Espanya se troba, y pesca dit

peix, y de la part, y voras debes França no sen hi ha trobat mai". Curiosament, el concepte de frontera s'assembla molt al concepte modern de "frontera natural".

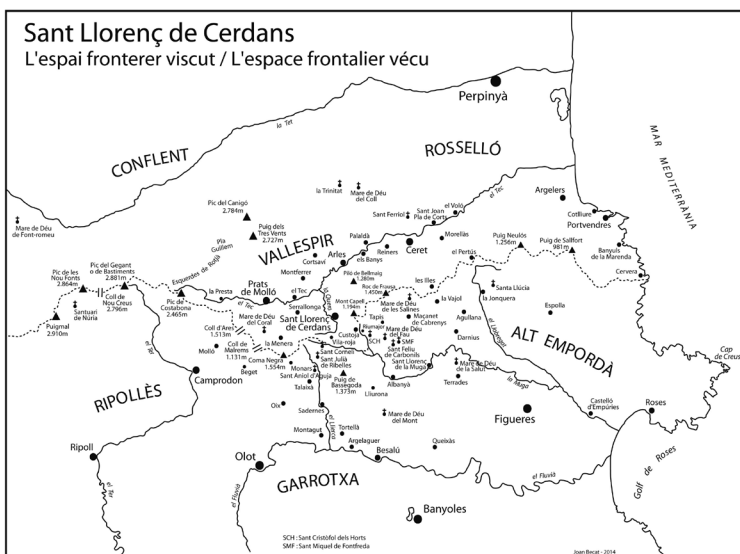
La frontera del tractat dels Pirineus

Després del 1659, la perifèria resta perifèria però un nord català esdevé un migjorn francès, un ultramigdia. Un traumatisme per als nous subjectes francesos: de cap per avall! Les terres catalanes del nord: Rosselló, Vallespir, Conflent, una part de Cerdanya, el Capcir giren l'esquena a Barcelona i al Principat de Catalunya.

La nova ratlla arbitrària i absurda fou establerta als "Monts Pirineus com ja anteriorment havien dividit les Gal·lies de les Espanyes" (art.42). Quins monts? Una serra escollida entre moltes a partir de només dos punts: els trofeus de Pompeu i el temple de Venus, l'Aphrodision. Uns marcadors de l'edat antiga dels quals s'havia oblidat la localització.

El traçat de la frontera presenta, ben entès, algunes anomalies: la partició de la Cerdanya segons una línia que trenca l'altiplà i deixa dins "la meitat francesa" l'enclavament de Llivia. Respecte al tractat dels Pirineus, els cartògrafs de Lluís XIV van fer néixer una muntanya al sud-est "on de fet no n'hi ha" (vegeu p. 54, Peter Sahlins). Es troba una altra prova de la violació del principi fundador de la frontera a l'Alt Vallespir, a Sant Llorenç de Cerdans i a Costoja: la ratlla deixa la carena del Coma Negra per seguir les aigües capçaleres de la Muga i prendre un petit afluent, el riu Major, pujant a la serra del Roc de Frausa i recorrent l'Albera fins al mar.

Va caldre esperar dos segles per marcar la frontera. De l'Andorra al Mediterrani, les fites del traçat fronterer van ser establertes pel tractat de Baiona, el 1866.

Espai fronterer
J. Bocat

La triple frontera

El traçat de la frontera del 1659 fou marcat de manera provisional, el 1720, a causa de la pesta de Marsella. Un altre cordó sanitari, el 1821, fou instituït contra la febre groga de Barcelona. Però en l'absència de fites, la frontera línia era mal coneguda. S'hi donava el nom de frontera extrema, la qual passava per Banyuls de la Marenda, les Illes, Sant Llorenç de Cerdans, la Menera, Serrallonga, Prats de Molló, el cor mateix de la frontera salvatge compresa entre dues "fronteres oposades": un espai fronterer.

Del costat "espanyol": l'alt Empordà, l'alta Garrotxa i el Ripollès. El 1841, les autoritats exigien la presentació d'un passaport a Camprodon, Maçanet de Cabrenys, la Jonquera i Espolla. D'una altra banda, la riba dreta del riu Tech, "frontera francesa oposada", limita la zona Vallespir-Albera que pertany a la frontera salvatge.

De part i l'altra de la frontera extrema, anants i vinents de tota mena: fugitius, desertors, exiliats, proscrius, migrants temporers, o permanents, contrabandistes ocasionals (marits, esposes, fills) i professionals organitzats en bandes "de 30 a 40 persones ben muntades, ben armades", bandolers, assassins... Delictes i crims jalonen la riba dreta del Tech: seqüestració del jove Reixach a Maurellas, agressió de l'ermità de Sant Ferriol a Ceret, arrestacions de lladres a Banyuls, atacs de masos dins el terme d'Argelers, assalts de diligències...

La frontera salvatge esdevé un viver del crim, una muntanya refugi per a tota mena de delinqüents i fins i tot de grans criminals: Joan Guisset, dit *el Cavall d'Espanya*, originari de l'alt Vallespir, fou guillotinat el 1835; a Sant Genís de Fontanes, Serrat d'Ortafa donà 49 ganivetades a un poble

Fita 540 - clixé MJ Sala

Sant Llorenç El Molí - clixé Hautemanière

Custoja - clixé J. Dabat

vianant de Banyuls; Joan Vidal, dit *el Nin*, de Taltehull fou "un subjecte de terror", a partir de les incursions que feia al Rosselló des de la muntanya-refugi.

La frontera salvatge desafia l'estat, sia francès, sia espanyol. Constitueix una zona de no dret que ignora el govern central. El fill del batlle de les Illes utilitza papers oficials: butlletins de lleis i estats de fogatges per fabricar cartutxos. El 1840, escoles i municipis utilitzen paper anglès introduït pels contrabandistes de Banyuls, els quals havien cremat, el 1833, les falutxes de la duana. A Cotlliure, el 1839 una fàbrica clandestina de pólvora proveeix "Espanya".

La frontera, ja se sap, uneix i divideix. Però en aqueixes circumstàncies, la frontera salvatge uneix de primer. El vaivé del contraban fa néixer una solidaritat entre autòctons que ignoren les fronteres: parlen la mateixa llengua, tenen els mateixos costums, i sovint vincles familiars. Banyuls de la Marenda i Sant Llorenç de Cerdans a la frontera extrema passen per ser republicues del contraban: huit societats a Banyuls, algunes dirigides per elegits, a Sant Llorenç "la majoria dels habitants es dediquen al contraban ja de ben joves", escriu el batlle (abril de 1839).

Entre les fronteres oposades, els habitants tenen odi a la duana mobilitzada contra l'amplitud del comerç *interlope* (fraudent): "tres milions de negocis anuals" a Sant Llorenç, una gran quantitat de teixits francesos exportats al Principat. El tràfic de la frontera salvatge concerneix d'altres productes. Les confiscacions duaneres de sal (4,5 tones el 1839), de sucre (11,8 tones el 1832), de tabac (3 tones el 1841) representen només la punta de l'iceberg.

Legitimistes i contrabandistes van fer pinya durant les guerres carlines. Els partisans de Don Carles eren majoritaris dins l'espai transfronterer. El batlle de Sant Llorenç escriu que el seu poble "sempre ha estat el focus del carlisme"; "Almenys vuit dotzenes parts al partit legitimista", segons un informe de la sotsprefectura (1834). Segons el batlle (1832), l'ordre era amenaçat pels carlins, dels quals el lloctinent de duana deia que eren "orgullosos i insolents". Omplien el barri del Molí, la part baixa del poble, on es concentraven els més pobres, fidels a un legitimisme popular i clerical.

S'entén que carlins de França i carlins d'Espanya fessin causa comuna. Durant la primera guerra carlina (1833-1840), la complicitat fou general: "es transporten municions, armes al llarg de la frontera ... a les cases s'hi elabora pólvora". (1835). El clergat anima els carlins. La policia acusa el rector de la Menera, mossèn Xicoy, "d'ésser en correspondència amb els carlins espanyols que destrossen el país". Rectories, esglésies, hostals, masos i cases particulars amaguen els carlins perseguits per les autoritats.

Ara bé, guerrilla i contraban, violència i "set d'or: quadruples, piastres fortes, lingots d'or i barres de plata", fan néixer bandes de malfactors. "En la lluita contra la llei, els homes s'encaminen cap el crim" (informe judicial del 1839).

Els malfactors de Sant Llorenç

El 1834, una banda se va formar a Sant Llorenç de Cerdans, una associació de malfactors "esquifida de principi no trigà gaire a créixer amb espanyols i francesos que s'afiliaven ... de La Menera, d'Arles, de Ceret, dels pobles del peu de l'Albera, entre altres, Sant

Andreu, àdhuc de Perpinyà mateix”, hom pot llegir en un expedient del judici, l’any 1839. Disset imputats compareixen davant el tribunal del departament dels Pirineus Orientals acusats d’uns crims atroços: lladres, segrestadors, socarrimaires, mutiladors, torturadors fins i tot a garrotades, assassins. Els malfactors dirigits per un tal “Jaume dels Maners”, de 26 anys, es presenten com a carlins, molts habitants del Molí, barri blanc carlí de Sant Llorenç. “Una banda de criminals a la nomenada vergonyosa que estora” (procés del 1839). El veredict: 6 penes de mort, 4 cadenes perpètuas, penes de reclusió. El procés fou anul·lat i el judici transferit davant l’audiència de l’Auda, que reduí a quatre les sentències de mort. Sols dos malfactors van ser guillotinat a Carcassona. Els malfactors de Sant Llorenç caigueren en un oblit tal que fins i tot la memòria col·lectiva del poble s’esborrà. Per garantir la posteritat, amb el crim organitzat i la crueltat no n’hi ha prou.

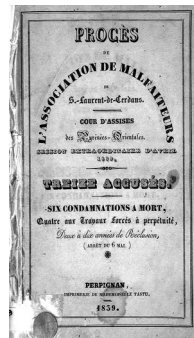
No fou el cas dels trabucaires espanyols deixebles dels malfactors francesos de Sant Llorenç. El 23 d’agost de 1843, la correspondència municipal denuncia una colla de 15 a 40 refugiats. Les colles carlines, la primera guerra acabada (1833-1840), venien “d’Espanya”! Dues de les quals es van destacar a la frontera extrema i van donar lloc a processos a Perpinyà. El primer, el 1845, fou dirigit contra “espanyols facciosos” allotjats a les Illes, una banda de *traboucairos* (la paraula apareix per primera vegada a la premsa dels Pirineus Orientals). Havien disparat contra duaners, soldats i sobretot matat dos gendarmes.

Els trabucaires

El segon procés, el 1846, tingué lloc contra els trabucaires de l’alta vall de la Muga i del Bassegoda, els quals passaren a la posteritat. Van inspirar Victor Hugo escrivint que l’home en aquells monts neix trabucaire (*Chansons des rues et des bois*, 1865). D’ençà del 1846 fins avui dia, se’ls ha dedicat una vintena de publicacions i l’editorial Trabucaire, el 1985, a Perpinyà. La novel·la *La punyalada* (1904), de Marià Vayreda, originà el rodatge d’una pel·lícula a final de segle xx.

Després de l’assalt d’una diligència més enllà de Girona (febrer de 1845), els famosos trabucaires, antics soldats carlins, van robar una trentena de viatgers i s’endugueren tres ostatges. Dos van morir obligats a seguir llurs carcellers perseguits pels mossos d’esquadra; el tercer, un jove estudiant, Joan Massot de Darnius, fou portat cap al puig de Bassegoda, a l’alta Garrotxa, segrestat en una cova i finalment degollat, orelles tallades i, *post mortem*, el cor apunyalat

Llibreta de 78 pàgines,
Mediateca Municipal de
Perpinyà

Bassegoda - clixé
Hautemanière

Finestró dels Meners-
clixé MJ Sala

La cova d’en Massot -
clixé M. Agont

onze vegades: unes firmes, segons van dir, dels trabucaires, els uns instal·lats al Meners, un hostel de camí prop del riu fronterer Muga, terme de Costoja, veïnat de Vilaroja, "part francesa"; els altres a coll de Principi, "part espanyola", a la cova que fou anomenada, des d'aleshores, d'en Massot i visitada encara avui dia.

Els procediments judicials ho van dir clar i net. El 1845 calia donar "un càstig exemplar" als culpables i "una lliçó rigorosa als francesos" còmplices dels espanyols. El 1846 calia recercar "l'efecte més saludable d'amunt de la nostra frontera", calia "separar el nacional i l'estranger". Curiosament, el primer veredictes fou menys dur que el segon: una pena de mort substituïda per treballs forçats a cadena perpètua, penes de presó i 4 absolucions a França, però una extradició a Espanya seguida immediatament d'un afusellament.

El segon veredictes: 4 execucions capitals! Mentre que la legitimitat del procés fou discutida per un advocat de la defensa: "primer, em pregunto si es poden jutjar espanyols aquí". L'historiador Lluís Miró i Sola contestà el 2008 a la pregunta per una falsa interrogació: "com podia ser que l'Estat francès ... hagués jutjat uns catalans que eren súbdits espanyols per uns crims comesos contra uns altres espanyols en territori espanyol?". El judici del març de 1846 contradeïa la jurisdicció francesa del 1839 que anul·lava el primer veredictes contra els malfactors de Sant Llorenç: "el codi penal només es dedica a la pau pública a França". Així, els fets comesos a Espanya foren bandejats per la cambra de les acusacions de l'Auda. S'explica la relativa clemència que limità les execucions capitals a dues en lloc de sis.

Un procés polític

El procés de 1846 fou un procés polític. Calia suprimir la frontera salvatge. Per fi, França i Espanya podien establir llur sobirania de part i l'altra de la frontera extrema, la qual esdevenia frontera psicològica, mental, moral, ètica, frontera línia termenada 20 anys després. La frontera ètica separava els bons dels dolents que venien d'una Espanya propensa a les guerres civils.

Editada encara el 1901, *La complainte*

catalane sur los trabucayres, cantada per les àvies a les netes, generació rere generació, deixa dels trabucaires una descripció horrorosa: "una banda de malbalts, joheus malbats..." entre els quals "un cruel arab a una dona na dat la mort, si, li ha tret l'infan del cor ... les mamellas li ha llevat ... cruel traydor ... a Massot li habeu arrancat lo cor, cruel spectacle ..." (*sic*).

La mediatització fou immediata a Perpinyà, al departament, del Principat fins a Occitània: ja el 5 de juliol del 1845, al departament del Gard, a Le Vigan, sotsprefectura, on *l'Echo des Cévennes* publicà un article sobre els crims dels "bandolers espanyols". On hi lleigeix que havien posat "tot a foc i a sang" i enviat a la mare del desgraciat Massot, a més de les orelles, el nas i la llengua !

L'hostal de la Muga - clixé JM Melció i Pujol - S. Banzet

Dins aquest clima, la guillotina que tallà, el 27 de juny del 1846, el cap de dos trabucaires a Perpinyà i de 2 més a Ceret, tallà el lligams que unien Perpinyà i el districte de Ceret al Principat i a Barcelona. La guillotina incorporà les terres catalanes del nord a la pàtria dels drets de l'home i del ciutadà. Aleshores, "el mal venia d'Espanya" (de França, a l'època de la ratlla de les Corberes). L'expressió era encara usada els anys 1950, i a vegades encara, avui dia, quan el mal temps ve del sud.

Les dues fronteres oposades varen desaparèixer però la frontera "salvatge" restà frontera passadís, sempre un espai de trànsit. A tal punt que, a la llegenda negra dels trabucaires, succeí la llegenda daurada del bandoler popular, carlí i català.

Sant Aniol d'Aguja - clixé Q. Oliver Tarradas, Xari

Fonts

Arxiu municipal de Sant Llorenç de Cerdans:

- Registres de correspondència del primer de gener del 1832 al 17 de Juny del 1833, del 5 de gener del 1837 al 10 de març del 1880.

- Deliberacions municipals (1831 – 1839), (1843 – 1872).

Journal du département des Pyrénées Orientales. Mediateca de Perpinyà, microfilms, 1831 – 1860.

Procès de l'Association de malfaiteurs de Saint Laurent de Cerdans, session extraordinaire d'avril 1939, impr. De Mademoiselle Tastu, Perpinyà, 1839.

Procès des Trabucaires devant la Cour d'Assises des Pyrénées Orientales, le 19 mars 1846 et jours suivants. Imp. I Libr., J.B. Alzine, Perpinyà, 1846.

Viros (H.) "Conférence sur los Trabucayres". APPO (Association Polytechnique des Pyrénées Orientales). *Perpinyà*, 1899.

Bibliografia

- BOSCH, A. *Sumari, índex o epitome dels admirables nobilíssims Títols d'Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, Perpinyà, 1628*. Barcelona-Sueca: Curial, Documents de Cultura facsímils, 1974.
- MC PHEE, P. "Quartier blanc, quartier rouge: frontière, industrialisation et politique à Saint Laurent de Cerdans, 1814-1914". *Pratiques et cultures politiques dans la France contemporaine. Hommage à Raymond Huard*. Centre d'histoire du Languedoc méditerranéen et du Roussillon. Universitat Paul Valéry, Montpellier, 1996.
- MIRÓ I SOLÀ, L. *L'alba dels Matiners. El procés dels trabucaires, Perpinyà, 1845-1846*. Catarroja: Ed. Afers, 2008.
- ROQUE, L. *Documents sur l'histoire de Saint Laurent de Cerdans à travers les âges, du 14 mai 1823 au 12 mai 1874*, vol.8, Sant Llorenç de Cerdans, 1987-1998.
- SAHLINS, P. *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s.XVII-XIX*. Vic: Eumo Editorial, 1993.
- SALA I CANADELL, R.; PUIGDEVALL I DIUMÉ, N.; MELCIÓ I PUJOL, J. M. *Caminant per l'Alta Garrotxa*. Olot: Alzamora, 1984.
- SALA, R.; TARRIUS, A. *Occitans, Espanyols, Marocains, Migrations d'hier et d'aujourd'hui en Roussillon*. Perpinyà: Ed. Trabucaire, 2000.
- SALA, R. *Trabucaires i Fronteres de Barcelona a Perpinyà, via el Vallespir*. Perpinyà: Ed. Trabucaire, 2012.
- VAYREDA, M. "La punyalada". *Il·lustració catalana*. Barcelona, 1904; Barcelona: Ed.62, 1990; Barcelona: Barcanova, 1993; Barcelona: Selecta, 1994; Barcelona: Ed. 62, 1996; enregistrament vídeo, ed. Gorbs Comunicació 1997; espectacle musical, agrupació d'esbarts de les comarques gironines, ed. Audiovisual de Sarrià, 1997.